

§ 11. Унутраныя воды Афрыкі

Успамінаем. Якія адрозніваюць рэкі па тыпе сілкавання? ♦ Якія бываюць катлавіны азёраў па паходжанні?

Даведаемся. Пра паўнаводныя і перасыхаючыя рэкі Афрыкі. ♦ Пра найбуйнейшыя азёры і вадасховішчы мацерыка.

Разважаем. Чаму ў пустыні Сахара можна патануць?

1. Асаблівасці рачной сеткі. Афрыка бедная на паверхневыя воды. Яе запасы прэсных вод не перавышаюць 10 % ад сусветных. Рэкі Афрыкі адносяцца да басейнаў двух акіянаў — Атлантычнага і Індыйскага. **Галоўны водападзел праходзіць па ўсходняй прыўзнятай ускраіне кантынента.** Паколькі мацярык нахілены на захад, большая частка сцёку рэк накіравана ў Атлантыку. У сувязі са значнай працягласцю бязводных трапічных паясоў і з прыўзнятасцю ўскраіна мацерыка $\frac{1}{3}$ яго паверхні не мае сцёку ў акіян. Рачная сетка ў Афрыцы размеркавана нераўнамерна. (Чаму?)

2. Рэкі і каналы. Да басейна Атлантычнага акіяна адносіцца больш як палова плошчы мацерыка. **Ніл (6671 км) — самая доўгая рака Афрыкі (мал 62).** Яна бярэ пачатак на Усходне-Афрыканскім пласкагор'і паблізу экватара ад вытока Рукарары (прытока Кагеры), цячэ на поўнач і ўпадае ў Міжземнае мора. Ніл — адзіная рака, якая перасякае Сахару, не губляючыся ў пясках. У верхнім цячэнні рака носіць назву Белы Ніл. Ніжэй па цячэнні яна зліваецца з самым паўнаводным прытокам — Блакітным Нілам. Ён нясе багатыя воды ў сезон летніх дажджоў, прынесеныя мусонам з Індыйскага акіяна.

С. 43

Мал. 62. Рака Ніл

Прапразаючы лававае Эфіопскае нагор’е, воды Блакітнага Ніла ўтвараюць ўрадлівы глей, які асядае ніжэй па цячэнні. У вусцевай вобласці рэчышча ракі разгаліноўваецца на шматлікія рукавы, утвараючы дэльту (формай нагадвае загалоўную літару грэчаскага алфавіта «дэльта» — Δ).

Дэльта — веерападобна разгалінаванае вусце вялікай ракі, утворанае рачнымі адкладамі.

Воды Ніла са старажытных часоў выкарыстоўваліся для арашэння. Пры затапленні палёў рачны глей служыў натуральным угнаеннем і дазваляў атрымліваць высокія ўраджаі. Урадлівы глей і сетка арашальных каналаў спрыялі росквіту старажытнаегіпецкай цывілізацыі. Таму Старажытны Егіпет называлі «дарам Ніла».

Конга (4320 км) — самая паўнаводная рака кантынента (на мясцовай мове — «вялікая рака»). Яна нясе ў акіян у 15 разоў больш вады, чым Ніл. Яе вытокам лічыць раку Луалабу. Конга мае дажджавое сілкаванне і паўнаводная круглы год. *(Прасачыце яе цячэнне па карце. Колькі разоў яна перасякае экватар?)*

У верхнім цячэнні рака працякае праз балоцістую мясцовасць, у ніжнім цячэнні — утварае парогі і вадаспады (вдсп. *Лівінгстана*), якія абцяжарваюць суднаходства.

Нігер (4160 км) — трэцяя па даўжыні і плошчы басейна рака Афрыкі. На шляху ад вытока да вусця ў сярэднім цячэнні яна апісвае гіганцкую дугу, амаль дасягаючы Сахары. Уздым вады ў рацэ звязаны з прыходам летняга мусону, у засушлівы час года яна мялее. Воды Нігера актыўна выкарыстоўваюцца для арашэння.

У Афрыцы працякаюць другая па даўжыні рака свету — Ніл і другая па паўнаводнасці — Конга.

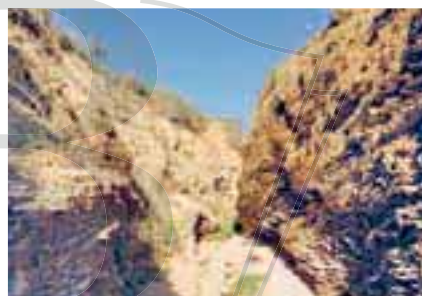

Да басейна Індыйскага акіяна адносяцца невялікія рэкі Усходняй Афрыкі. Самая вялікая з іх — *Замбезі* даўжынёй 2660 км. Яна мае дажджавое сілкаванне і мусонны рэжым сцёку. Пры перасячэнні выступаў крышталічнага фундаменту *Замбезі* ўтварае глыбокія цясніны і вадаспады. **Адзін з найбольш грандыёзных вадаспадаў — Вікторыя** — дасягае ў шырыню 1800 м (мал. 63). *(Успомніце, хто яго адкрыў.)*

Мал. 63. Вадаспад Вікторыя

Да абласцей бяссцёкавых і ўнутранага сцёку адносяцца пустыні Сахара, Наміб, захад Калахары, басейн возера Чад. У паўночным трапічным поясе пересыхаючыя рэкі напайваюцца вадой толькі пасля рэдкіх дажджоў.

Мал. 64. Вадзі
(ад арабскага «сухое рэчышча»)

Вадзі — сухія рэчышчы пересыхаючых рэк у пустынях Паўночнай Афрыкі.

Вадзі — рэшткі старажытнай густой азёрна-рачнай сеткі, якая існавала ў эпохі вільготнага клімату Афрыкі. Многія вадзі бяруць пачатак на нагор'ях Ахагар і Цібесці (мал. 64). Іх спрадвеку выкарыстоўвалі ў якасці караваных шляхоў.

Найбуйнейшай ракой вобласці ўнутранага сцёку ў паўднёвым трапічным поясе з'яўляецца Акаванга. Амаль усю ваду яна траціць на выпарэнне і губляецца ў балотах на паўночным захадзе Калахары. Гэтае месца называюць унутрымацерыковай дэльтай — самай вялікай на планеце (22 тыс. км²).

Найбуйнейшая штучная водная артэрыя Афрыкі — **Суэцкі канал**. Ён быў спраектаваны французскімі інжынерамі і адкрыты ў 1869 годзе. Канал злучае Міжземнае мора з Чырвоным і скарачае марскі шлях з Атлантычнага ў Індыйскі акіяны прыкладна на 8 тыс. км.

3. Азёры і вадасховішчы. Найбуйнейшыя азёры знаходзяцца ва Усходняй Афрыцы, іх катлавіны маюць тэктанічнае паходжанне. **Да разломаў зямной кары прымеркаваны тэктанічныя (рыфтавыя) азёры: Ньяса, Танганьіка, Рудольф.** (Знайдзіце на карце.) Яны маюць доўгую і вузкую форму, вялікую глыбіню, іх берагі акружаны высокімі і стромкімі схіламі гор. **Танганьіка** (на мясцовай мове — «возера ў саванне») **з’яўляецца самым глыбокім (1470 м) возерам мацерыка** і выцягнута ў даўжыню на 650 км. На дне возера Ньяса адбываюцца падводныя вываржэнні, што сведчыць аб тэктанічнай актыўнасці ў рыфтавай зоне.

Самым вялікім возерам Афрыкі на плошчы з’яўляецца Вікторыя — 69 тыс. км² (мал. 65). Яно мае акруглыя абрысы і невялікую глыбіню (да 84 м), бо яго катлавіна размешчана ў прагіне фундамента.

Танганьіка — другое па глыбіні возера планета. Вікторыя — другі па плошчы прэснаводны вадаём свету.

Мал. 65. Возера Вікторыя

У засушлівых абласцях кантынента шмат мелкаводных і салёных рэліктавых вадаёмаў. Некаторыя з іх напаўняюцца вадой толькі пасля дажджоў, а ў астатні час года перасыхаюць і пакрываюцца коркай солі. Найбуйнейшым з іх з’яўляецца мелкаводнае (5–7 м) **возера Чад** — рэшта буйнога старажытнага вадаёма ў бяссцёкавай катлавіне на поўдзень

ад Сахары (мал. 66). З прычыны частых засух плошча возера скарацілася з 10 да 1,5 тыс. км². На Эфіопскім нагор'і сустракаюцца лававыя падпрудныя азёры, напрыклад возера Тана, з якога выцякае Блакітны Ніл.

Афрыка валодае $\frac{1}{5}$ гідраэнергетычных рэсурсаў свету. Яны сканцэнтраваны ў басейнах парожыстых рэк — Конга і Замбезі. З 15 найбуйнейшых вадасховішчаў свету 5 знаходзяцца ў Афрыцы, уключаючы вадасховішча Насер на рацэ Ніл. (Прывядзіце прыклады па карце.)

4. Артэзіянскія басейны. Афрыканскі кантынент валодае велізарнымі запасамі падземных вод. Асноўныя запасы міжпластавых падземных вод сканцэнтраваны ў Сахары і прылеглых да яе з поўдня абласцях. **Найбуйнейшы артэзіянскі басейн — Лівійскі** — распасціраецца на 2 млн км² на поўначы мацерыка. Яго падземныя воды перапампоўваюць па гіганцкім Лівійскім водаправодным канале да ўзбярэжжа дзеля пітнага водазабеспячэння і арашэння.

Мал. 66. Возера Чад

С. 43

Падземныя воды Сахары рэліктавыя: яны назапасіліся ў старажытнасці, у эпохі вільготнага клімату.

У Афрыцы абледзяненне развіта слаба ў сувязі з гарачым кліматам. Снежныя шапкі і ледавікі пакрываюць толькі вяршыні самых высокіх гор на ўсходзе мацерыка: Кіліманджара, Рувензоры, Кенія. З прычыны пацяплення клімату плошча ледавікоў у XX стагоддзі скарацілася на 80 %. Паводле прагнозаў, калі хуткасць раставання захавецца, то Кіліманджара пазбавіцца сваёй ледавіковай шапкі да 2030 года.

Абагульнім і запомнім. Афрыка бедная на паверхневыя воды. ♦ Галоўны водападзел праходзіць па ўсходняй прыўзнятай ускраіне кантынента. ♦ Рачная сетка размеркавана нераўнамерна, $\frac{1}{3}$ тэрыторыі не мае сцёку ў акіян. ♦ Ніл — самая доўгая рака Афрыкі, Конга — самая паўнаводная. ♦ Да разломаў зямной кары прымеркаваны рыфтавыя азёры Танганьіка, Ньяса. ♦ Найбольшае па плошчы возера Вікторыя знаходзіцца ў прагіне фундаментальнай платформы. ♦ Возера Чад — рэшта старажытнага вадаёма. ♦ Афрыка валодае $\frac{1}{5}$ гідраэнергетычных рэсурсаў свету. ♦ Сахара багатая на падземныя воды. Найбуйнейшы артэзіянскі басейн — Лівійскі.

Праверым сябе.

1. Назавіце і пакажыце на карце самую доўгую і самую паўнаводную рэкі, самае вялікае па плошчы і самае глыбокае азёры, самы вялікі вадаспад Афрыкі. 2. Што такое вадзі? Дзе яны распаўсюджаны? 3. Дзе ў Афрыцы сканцэнтраваны тэктанічныя, а дзе — рэліктавыя азёры?

4. Як адрозніваецца водны рэжым рэк Афрыкі розных шырот? Прывядзіце прыклады. 5. За кошт чаго кантынент валодае $\frac{1}{5}$ гідраэнергетычных рэсурсаў свету? 6. Чаму самая доўгая рака мацерыка не з'яўляецца самай паўнаводнай?

Ад тэорыі да практыкі. 1. Знайдзіце на фізічнай карце Афрыкі тэктанічныя азёры. Як яны адрозніваюцца па форме і глыбіні і чаму? 2. Вызначце, у якім кліматычным поясе басейн унутранага сцёку займае найбольшую плошчу і чаму. 3. Выкарыстоўваючы фізічную карту атласа і матэрыял параграфу, прасачыце «шлях» Ніла. Якое вусце ён утварае і чаму яно так называецца?

Клуб дыскусій. Назва Кіліманджара з мясцовай мовы перакладаецца як «гара бога холаду». Дзякуючы якой прыроднай з'яве Кіліманджара заслужыла такую назву? Чаму гэтая асаблівасць праяўляецца ў Афрыцы толькі на самых высокіх горных вяршынях?

Клуб эрудытаў. Магутную дзяржаву Старажытнага свету — Старажытны Егіпет — называюць «цывілізацыяй ракі». Прывядзіце аргументы на карысць дадзенага сцвярджэння.